

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:41 (Ekim 2009)

KÜRESEL KALKINMA PARADİGMASININ EVRİMİNDE KURUMSAL ETKENLER VE DÜNYA BANKASI

Sadık ÜNAY*

Özet

Küresel kalkınma paradigmasının ulusal kalkınmacılıktan neoliberal küreselleşmeye uzanan süreçte önemli dönüşümler ve kırılmalar geçirdiği bilinmektedir. Bu çalışmada, küresel ekonomi politikteki hâkim güçler tarafından şekillendirilen ana akım kalkınma yaklaşımının ekonomik milliyetçilik, korumacılık ve ithal ikameci sanayileşme unsurlarıyla desteklenen ulusal kalkınmacılık yaklaşımından küresel ekonomi ile entegrasyon, devletin sosyoekonomik alandaki ağırlığının azaltılması ve dışa açık büyüme stratejilerini önceleyen neoliberal küreselleşme yaklaşımına geçiş süreci kurumsal etkenler özelinde değerlendirilmektedir. Özellikle Dünya Bankası'nın küresel bir kalkınma söyleminin üretimi ve uygulanması noktasında oynadığı rol ortaya konmakta ve Üçüncü Dünya'yı da derinden etkileyen paradigmatik kaymaların oluşmasında Bretton Woods kuruluşları ile sanayileşmiş ülkelerin materyal çıkarları arasındaki paralellığe dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulusal kalkınmacılık, neoliberal küreselleşme, Dünya Bankası, ithal ikameci sanayileşme, ekonomik liberalizasyon.

The Impact Of Institutional Factors On The Evolution Of Global Development Paradigm And The World Bank

Abstract

The fact that the global development paradigm has gone through crucial transformations over the course of the transition from national developmentalism to neoliberal globalization is well known. In this study, the evolution of the mainstream development approach shaped by global powers from national developmentalism supported by economic nationalism, protectionism and import substitution to neoliberal globalization characterized by integration with the world economy, reducing the socioeconomic role of the state and export oriented growth is evaluated with special reference to institutional influences. Specifically, the role played by the World Bank in the formulation and implementation of a global development paradigm is examined and the parallelism between interests of industrialized countries and the Bretton Woods institutions during paradigmatic shifts is highlighted.

Keywords: National developmentalism, neoliberal globalization, World Bank, import substitution industrialization, economic liberalization.

---

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü;
T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA).

Giriş

Küresel kalkınma paradigmasının İkinci Dünya Savaşı sonrasında kristalize olan ulusal kalkınmacılıktan yakın dönemin neoliberal küreselleşme dalgasına uzanan süreçte konjunktürel ve sistemik gelişmelerden kaynaklanan önemli dönüşümler ve kırılmalar geçirdiği bir gerçektir. İki savaş arası dönemde klasik ekonomik liberalizm yaklaşımı etrafında oluşan derin şüpheler ve küresel kriz dinamikleri küresel sistemin farklı konumlarında “anti-liberal” yaklaşımları güçlendirmiş ve ulusal kalkınmacılık stratejileri de özellikle dekolonizasyon süreciyle genişleyen üçüncü dünyada bu bağlamda hayata geçirilmiştir. Devlete sosyoekonomik kalkınma ve yapısal dönüşüm süreçlerinde hatırı sayılır bir liderlik rolü biçerek korumacı ithal ikamesi stratejileri üzerinden hızlı sanayileşmeyi öngören bu stratejiler uzunca bir dönem Bretton Woods kurumsal yönetim mimarisinin başlıca organları ve Anglo-Sakson akademik çevreleri tarafından da desteklenmiştir. Ancak küresel ekonomi politikte 1970’li yıllarda uluslararası petrol ve borç krizleri sebebiyle yaşanan derin sarsıntılar, hem kuramsal hem de pratik alanlarda köklü değişim dinamiklerini tetiklemiş ve neoliberal küreselleşme dalgası ile birlikte piyasa-ideolojik yaklaşımların güçlenmesine giden yolu açmıştır. Bu çalışmada, sadece küresel kalkınma meseleleri ile ilgilenen pratisyen bir kuruluş olarak değil, küresel kalkınma kuramları ve paradigmasının üretilip yayılmaya çalışıldığı bir merkez olarak Dünya Bankası’nın konumu eleştirel bir bakışla değerlendirilmekte ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Banka’nın sosyoekonomik kalkınma süreçlerine bakışında gerçekleşen önemli kırılmaların ekonomi-politik sebepleri masaya yatırılmaktadır. Batı dünyasındaki baskın akademik yaklaşımlar, konjunktürel siyasi ve ekonomik gelişmeler ile ABD’nin dış politika öncelikleri doğrultusunda Banka’nın dönemselsel olarak müdahaleci, sosyal adaletçi, radikal neoliberal, ya da rafine neoliberal söylemlerin savunucusu olması sorgulanarak yerel kalkınma süreçlerinin ağırlıklı olarak “siyasi” ve “sosyal” nitelikleri dolayısıyla standart ve *apolitik* yaklaşımların evrensel çözümler sunma olanağı bulamayacakları vurgulanmaktadır.

Ulusal Kalkınmacılık ve Dar Kapsamlı Kapitalizm

İstikrarlı bir kaynak üretim ve dağıtım aracı olarak küresel kapitalist sistem ve bu sistemi idari yönetim mekanizmaları ile destekleyen uluslararası siyasi/hukuki rejime duyulan güvenin yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren yaşanan ciddi krizler sebebiyle temelden sarsıldığı bilinmektedir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Wall Street Krizi ve Büyük Buhran, Avrupa’nın kalbinde sosyalist ve faşist siyasi rejimlerin yükselişi ve küresel sistemin çevresinde yaşanan hızlı dekolonizasyon süreciyle yüzyıllara dayanan emperyal bağımlılık ilişkilerinin son bulması gibi kritik siyasi ve ekonomik gelişmeler konvansiyonel ekonomik liberalizmin temel öğretilerinin ve küresel kapitalist sistemin istikrar oluşturucu niteliğinin temelden sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, özellikle erken İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem küresel ekonomi politigin ana parametrelerinin restore edilmesi amacıyla yönelik “anti-liberal” bir kalkınma paradigması ve makro politika çerçevelerinin yüksek sesle tartışıldığı ve klasik liberal paradigmaya ciddi

alternatifler olarak değerlendirildiği derin bir akademik, entelektüel ve siyasi sorgulama sürecini tetiklemiştir. Bu sorgulama süreci, küresel sistemin “çevre” bölgelerinde hızlanan dekolonizasyon süreci ile birlikte sanayi devriminden itibaren başlıca kalkınma doktrini olarak görülen ekonomik liberalizmin tartışmasız konumunu ve gerek söylem gerek uygulama bazındaki egemenliğini hatırı sayılır bir sarsıntıya uğratmıştır. Sanayileşmiş Batı ülkelerinin birçoğunun tecrübe ettiği paradigma-içi sorgulama süreci görece liberal bir uluslararası ekonomik düzen tasarımı ile sosyal/siyasi müdahaleye açık ulusal düzenleri pragmatik biçimde ve kurumsal aranjmanlar yardımıyla bağdaştırmaya çalışan bir “yerleşik liberal uzlaş” (*embedded liberal compromise*)¹ tasavvurunu belirginleştirirken, henüz oluşum sürecindeki üçüncü dünyada ise kendi kendine yeterlilik ve ekonomik milliyetçiliğe dayalı ulusal kalkınmacılık ideolojisinin filizlenmesini hızlandırmıştır.

Ulusal kalkınmacılık modeli, başlangıçta siyasi, sosyal ve ekonomik yönleriyle üniter milliyetçilik ideolojisini etkin biçimde işleyerek farklı yönelimleri olan imparatorluk sonrası nüfusların yeni kurulan ulus devletlere sadakatini sağlamak amacıyla kurgulanan meşruiyet temelli pragmatik bir enstrüman olarak tasarlandı. Bu kuramsal ve ideolojik altyapı doğrultusunda I.Dünya Savaşı öncesi emperyal dönemin hâkim ideolojisi olarak görülen ekonomik liberalizme tepkiyle gelişen “anti-liberalizm” pek çok ulusal kalkınma ve yapısal dönüşüm projesine rengini veren belirgin yaklaşım olarak ortaya çıktı. Anti-liberalizm bir taraftan Friedrich List ve Alman kalkınmacılığına uzanan kökleriyle devlet koordinesinde stratejik kalkınma yönetimini önermekte, diğer taraftan ise toplumlarda birbirleriyle çekişen ve çatışan çıkar gruplarının varlık ihtimalini de inkâr ederek dayanışmacı (*organik*) bir sosyoekonomik modele gönderme yapmaktaydı. Bu yaklaşımı meşrulaştıran liberalizm eleştirisi ise bir piyasa ideolojisi olarak ekonomik liberalizmin hem devlet otoritesini ve sosyal ahengi hiçe sayan bir örgütlenme modelini beslediği, hem de gelir eşitsizlikleri yoluyla toplumu sınıflara bölerek çıkar çatışmalarını tetiklediği fikirlerine dayandırılıyordu.² 1930’lardaki Büyük Buhran’ın bütün dünyada piyasa mekanizmasının etkinliğine yönelik doğurduğu derin kuşku ve tereddütler, ulusal ekonomik kalkınma söyleminin anti-liberal politikalar ve merkezîyetçi bir milliyetçilik vurgusu ile bezenerek yeni siyasi elitler ve yükselen sanayicilerin ittifakı tarafından yürütülmesi için uygun bir ortam hazırladı. Bu tarihsel altyapı ışığında modern ulus devlet yöneticileri ile sanayi burjuvazisi arasında gerek merkez gerekse çevre ülkelerde kurulan “devletçi” ve “kalkınmacı” ittifakın ulusal kalkınmacılık dönemini küresel çapta başlatan en önemli sosyopolitik unsur olduğu rahatlıkla belirtilebilir.

Analitik olarak bakıldığında ise, savaş sonrasında inşa edilen küresel ekonomi-politik düzenin temel yönetim ve kalkınma felsefelerini belirleyen “neo-Keynezyen” uzlaşının, genelleştirilmiş bir kalkınma algısı ve kavramsallaştırılmasının oluşturulması ile daha sonraları uluslararası ekonomi politik (UEP) disiplini çatısı altında karşımıza çıkacak olan kalkınma çalışmalarının şekillendirilmesi aşamalarında çok şiddetli bir etki icra ettiği göze çarpmaktadır. O kadar ki, modern ulus devletlerin sosyoekonomik süreçlerin üzerinde büyüme ve

¹ Ruggie (1982).

² Ekonomik liberalizmin yıkıcı sosyal etkileri konusunda değiniler için bkz. Cardoso, F.H. ve Faletto, E. (1979) ve Keyder, Ç. (1989).

sanayileşmeyi destekleyip vatandaşlarının istihdam ve sosyal refah imkânlarını arttırmak şeklinde özetlenebilecek doğal bir hak ve sorumluluğa sahip oldukları fikrine yapılan ısrarlı vurgular bazı analistleri “*kalkınma teorisinin, üzerinde Keynes’in gölgesi ile doğduğu*”³ görüşünü ifade etmeye itmiştir. Gerçekten de sosyoekonomik kalkınma süreçleri üzerinde yoğunlaşan ilk sistematik çalışmalar kamu aktörleri ve organlarının ekonomiye müdahalesini kabaca sosyal demokrat bir temelde -ekonomik planlama da dâhil olmak üzere- meşru gören profesyonel ekonomistler tarafından gerçekleştirilmiştir. Erken Savaş sonrası dönemde çoğalan bu tür çalışmalar genellikle dekolonizasyon sürecini tecrübe eden gelişmekte olan ülkeler için tarım eksenli kalkınma planları hazırlanmasına yoğunlaşmış, bu arada da kalkınma süreçlerinin ağırlıklı olarak sosyal ve politik dengelere dayanan hassas karakterlerini göz ardı ederek “*kalkınma teorisi*”ni “*kalkınma iktisadı*” ile eşdeğer gören indirgemeci bir teknikçi/pozitivist ortodoksinin⁴ kaçınılmaz bir şekilde ivme kazandığı görülmüştür.

Savaş sonrası küresel ekonomik yönetim mimarisinin üzerine oturduğu Bretton Woods kurumsal rejimi de Keynezyen talep yönetimi politikaları üzerinden ekonomik büyümeyi hızlandırmayı hedefleyen yönetim çerçevesi ile ulusal karar alıcıların büyüme ve yapısal dönüşüm amaçlarına yönelik merkezîyetçi girişimleri için uygun bir uluslararası zemin oluşturmuştur. Küresel Amerikan hegemonyasının güvencesinde uluslararası sermaye hareketlerine getirilen kısıtlamalar ulusal karar alıcılara faiz hadlerini ve kur oranlarını belirleyerek belli kalkınma politikalarını uluslararası baskılardan görece izole edilmiş vergilendirme ve harcama tercihleriyle şekillendirme imkânını sağlamıştır. Böylece gerek Batı Avrupa’da gerekse gelişmekte olan dünyada 1950’lerden itibaren kalkınma düşüncesinin evrimi içinde devlet mekanizmasının proaktif rolü ekonomik planlama ya da koordinasyon temelinde bir veri olarak kabul edilmiştir. “*Kalkınmanın başlıca amacı ekonomik büyüme, başlıca aktörü devlet kurumları, başlıca araçları ise makroekonomik politika araçlarıdır*”⁵ ifadesi savaş sonrası dönemin merkezîyetçi/müdahaleci sayılabilecek başat kalkınma zihniyetinin temel karakterini veciz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ancak bu noktada, geniş çaplı Amerikan hegemonyasının özellikle Avrupa’da görece liberal bir ticaret rejimini hızla restore etmeğe odaklanırken gelişmekte olan dünyada görece olarak çok daha müdahaleci ve korumacı bir makroekonomik yönetim çerçevesini desteklediği gerçeği de önemle vurgulanmalıdır. Üçüncü dünyada sıkça yaşanan döviz darboğazları sebebiyle gündeme gelen korumacı yaklaşımlar, ihtiyaç duyulan yabancı finansman kaynaklarının siyasi otoriteler tarafından gerçekleştirilecek aracılık ve pazarlık girişimleriyle hegemon küresel güçlerden elde edilecek tek taraflı yardım ve krediler sayesinde sağlanabileceği varsayımına dayandıkları için bu yaklaşımları benimseyen ulusal kalkınmacı modeller gerek yerel ekonomi-politik elitlerin çıkarları, gerekse küresel güçlerin açık ya da örtülü destek kriterleri ile gayet uyumlu bir görüntü arz etmekteydiler.

³ Preston (1996: 154); Toye (1987: 25).

⁴ Preston (1982).

⁵ Leys (1996: 7).

Küresel kalkınma paradigmasının 1950’li ve 60’lı yıllardaki evrimine damgasını vuran başat yaklaşım olarak öne çıkan “yapısalcılık” ise esas itibarıyla dekolonizasyon sürecinde bağımsızlığını kazanan ülkelerdeki piyasa şartlarına duyulan güvensizlik ile Soğuk Savaş ortamında siyasi otoriteleri sosyoekonomik süreçler üzerinde kontrol edici konumda tutmak isteyen müdahaleci ekonomi politik yaklaşımın bir sentezi olarak formüle edilmişti. Bir nevi “*ekonomik oryantalizm*” edası içinde Batı-dışı ortamları inceleyen yapısalcı uzmanlara göre kaynak dağıtımından sanayileşmiş ülkelere benzer siyasi ve ekonomik yapılara sahip olmayan gelişmekte olan ülkelerde devlet mekanizmalarının sözü edilen kurumsal boşluğu doldurmak üzere devreye girerek müdahaleci politikalar izlemeleri kaçınılmazdı.⁶ Tipik “çevre” piyasaları mal ve hizmetlerin dağıtımında yeterince verimli görülmediğinden güçlü ve rasyonel bir biçimde davranacakları varsayılan devlet mekanizmalarının hızlı ekonomik büyüme ve adaletli gelir dağılımını sağlamak üzere “piyasaların boşluğunu doldurmaları” ve dış yardımlarla beslenerek bir yerel kalkınma ivmesi oluşturmaları beklentisi dönemin ağırlık kazanan yaklaşımını tanımlamaktaydı.⁷ Bu genel yaklaşım çerçevesinde bölüşüm ve sosyal adalet sorunları genelde etik/normatif sorunlar olarak görülüp ikinci plana itildi ve hızlı ekonomik büyümenin bunları uzun dönemde çözüme kavuşturacağı varsayıldı. Bu arada, dekolonizasyon sürecindeki ülkelerin pek çoğunda Hindistan örneğine benzer şekilde tüm gelir gruplarını kapsayan kitlesel bağımsızlık hareketlerinin sosyal adalet talepleri temelinde oluşturulamaması ve sömürgeci güçlerden kopuşların görece varlıklı seçkinler gruplarının tekelinde yürütülmesi de takip eden kalkınma süreçlerinde bölüşüm ve sosyal adalet sorunlarının yönetim gündemine gelmesini engelledi.

Ulusal kalkınmacı modelin pratiğine bakıldığında küresel sistemin çeşitli bölgelerinde sadece sermaye birikimini hızlandırma değil, iç pazarın büyümesini düzenleme sorumluluğunun da ithal ikameci sanayileşme programları çerçevesinde devlet organlarına yüklenmiş olduğu görülmektedir. İthal ikameciliğinin uzun dönemler boyunca devam ettirilmesi, milliyetçi ulus-inşası projelerince vaat edilen “üniter toplum” oluşturma girişiminin ulusal bir işgücü piyasası ile yerel sanayinin ürettiği sanayi mallarını satın alacak güçte talep oluşturacak ulusal bir tüketici ağı ile desteklenmesini zorunlu kılmaktaydı. Bu doğrultuda, içine kapalı izole kırsal nüfusların göç ve hızlı şehirleşme yoluyla yeni bir işgücü ve pazar kaynağı olarak sosyoekonomik dokuya entegre edilmeleri ve tüketim sübvansiyonları ya da gecekondu tipi yerleşim bölgelerine yönelik müsamahakâr sosyal politikalar yoluyla desteklenmeleri de yine ulusal kalkınmacılık ideolojisi doğrultusunda meşrulaştırıldı. Tasarlanan sosyoekonomik modelin diğer bir yönü de satın alma gücünün büyük ölçüde işçileşmekte olan yeni kentli grupların geniş kesimlerine dağıtılması ile birlikte küresel rekabetten korunan yerli sanayicilerin kabullendikleri yüksek ücret politikaları sonucunda modern sanayi sektörlerinde toplumsal olarak farklı bir tabaka oluşturan “işçi aristokrasileri”nin belirmesiydi. Böylece, modernleşme projesinin vaatlerine uygun örnek ve sermaye ile uyumlu bir çalışan

⁶ Chenery (1974); Myrdal (1957); Rosenstein-Rodan (1947); Prebisch (1950); Singer (1950); Tinbergen (1958).

⁷ Kalkınma iktisadının İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde akademik bir disiplin olarak ortaya çıkışını hazırlayan şartlar, bu alandaki çalışmaların işledikleri ana temalar ve evrimi konusunda Fikret Şenses’in (1984) ve (1996) tarihli eserlerine bakılabilir.

kesim oluşturularak uzun soluklu sosyopolitik istikrar teminat altına alınıp ideolojik çatışmaların sınıf temelli yansımaları da engellenmeye çalışılmaktaydı.

Ancak başta Brezilya gibi Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye olmak üzere pek çok ülkenin ithal ikamesine dayalı korumacı rejimlerle yakaladıkları hızlı ekonomik büyüme ivmesi, bu büyümeye koşut olarak ulusal gelir dağılımındaki eşitsizliklerin hızla artmasına ve kronik yoksulluğun yaygınlaşmasına sebep olarak derin bir hayal kırıklığına yol açmıştı.⁸ Özellikle on yılın ikinci yarısında ithal ikamesine dayalı ve korumacı hızlı sanayileşme stratejisinin, gelişmekte olan ülkelerde ihtiyacı hissedilen sanayi alt yapısını oluşturmak ve küresel rekabete hazırlık şansı tanımakla birlikte, sosyoekonomik yapıları dönüştürmek noktasında istenilen sonuçları vermekten oldukça uzak olduğu sıkça dile getirilmeye başlandı. Gerek liberal gerekse Marksist çevrelerden yükselen eleştirilerin en önemlilerinden biri, ithal ikameci sanayileşme anlayışının siyasi otorite ile yakın ilişkiler kuran seçkin bir yerel sanayi burjuvazisi kesimini yapay olarak hızla zenginleştirdiği ancak toplumun geneli için gelir ya da yaşam standardı cinsinden önemli iyileştirmeler sağlamadığıydı.

Bu ortamda neo-Keynezyen uzlaşısı ve yapısalcılık gibi müdahaleci yaklaşımlara karşı Huntington, LaPalombara ve Pye gibi konvansiyonel Amerikan siyaset bilimi geleneğinin kıdemli isimleri liderliğinde siyaset bilimi ve kalkınma düşüncesinde dengeyi ekonomik liberalizm ve üçüncü dünyada Batılı güçlere saygı lehine restore edebilmek adına sistematik bir kuramsal inşa hareketinin başlatıldığı görüldü. Daha sonraki tarihsel dönemlerde konjunktürel güç ilişkilerinin oluşturduğu atmosferin etkisi ile girilen paradigma inşası gayretlerine benzer şekilde sosyoloji, siyaset bilimi, sosyal psikoloji ve antropoloji gibi pek çok disiplindeki çalışmalar tarafından desteklenen ve ampirik yoğunluğu ile etki katsayısını arttırmayı amaçlayan “modernleşme kuramı” dekolonizasyon sürecinde bağımsızlığını kazanan toplumların yeni dönemde izleyecekleri siyasi, ekonomik ve sosyal politika çizgilerini belirleme hedefiyle pozitivist konvansiyona bağlı kaldı ve ekonomi politik modernleşmeyi Hegelyan bir biçimde evrensel ve lineer bir süreç olarak tanımladı.

Bu bağlamda, oryantalist ve tepeden inmece bir bakışla “modern öncesi” olarak nitelenen toplumların sosyal ve psikolojik eksikliklerini giderebilmeleri için Batılı değerlerin ve siyasi/kurumsal kontrol mekanizmalarının geçerliliğini kabul etmelerinin yeterli olacağı da ısrarla vurgulandı.⁹ Sofistike kuramsal ve ampirik modeller geliştirilerek politik modernleşmenin sosyal ve ekonomik modernleşmeyi tetikleyeceği ve az gelişmiş ülkelerin kalkınma çizgileri arasında küresel bir birleşme (*convergence*) görüleceği ısrarla savunuldu. Ancak modernleşme yaklaşımının farklı tonlarını yansıtan analizler hem gelişmekte olan ülkelerin yerel norm ve değerlerini, sosyopolitik güç dengelerini ve çatışma kaynaklarını hafife aldıkları, hem de siyasi-ekonomik istikrar adına küresel ekonomi politik realitelerini

⁸ Metropol kentlerin çevresinde gettolaşmanın arttığı ve en zengin ile en fakir gelir dilimleri arasındaki farkın devasa oranlara ulaşmaya başladığı 1960’ların “Brezilya Mucizesi” için bir gözlemcinin “bu hızlı büyüme dönemi *Brezilya için iyi*, ancak *Brezilyalılar için kötü* oldu” şeklindeki tespiti, klasik ithal ikameci büyüme rejimlerinin sosyal adalet açığının erken bir tespitine örnek olarak verilebilir.

⁹ Cammack (1997).

ihmal edip otoriter rejimleri meşrulaştırdıkları için küresel kalkınma paradigmasını yeniden yapılandırıcı bir etki yapma imkânına sahip olamadılar.¹⁰

Küresel kalkınma kuramı açısından savaş sonrası dönemin temel açmazı, “serbest” piyasa ekonomileri ve özel girişim dinamiklerini harekete geçirme hedefi ile devletin ekonomik ve sosyal kalkınmayı koordine edici başat bir aktör olarak oynayacağı rol arasında anlamlı bir dengenin nasıl kurulabileceği konusuna odaklanmaktaydı. Küresel rekabet rüzgârlarından korunmak için siyasi rasyonaliteye dayanan seçilmiş sanayi burjuvalarının gerek çevre kirliliği ve çarpık kentleşme, gerekse işgücü hakları ihlalleri gibi türlü yollarla kâr marjlarını maksimize etme noktasında kamu otoriteleri tarafından korundukları görülmüştü. Gereğinden fazla uzatılan ithal ikamesi rejimlerinin dünya pazarlarına sanayi/teknoloji ürünleriyle açılma imkânı yerine, gelişmekte olan ülkelere kronik ödemeler dengesi krizlerinin ağır yükünü getirecekleri de anlaşılmıştı.

Buna karşın, kamu otoritelerinin aktif ve stratejik önderliğinde dinamik bir kamu-özel sektör sinerjisi oluşturan ve dünya piyasalarına daha erken dönemde entegre olarak “alternatif” dış ticaret ve sınaî dönüşüm politikalarının başarılı kalkınma performanslarına katkısını ispatlayan Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerin tecrübeleri¹¹ ithal ikamesi rejimlerinin gerek akademik gerekse uygulama alanındaki kredibilitelerini önemli ölçüde azaltan bir etki icra edeceklerdi. Yine de, modernleşme kuramının alan çalışmaları ve ampirik/istatistikî bir literatür ile desteklenen çıkışı Batı-merkezli sosyolojik/antropolojik bakış açısını sosyal bilimler düzleminde perçinlemenin ötesinde piyasa odaklı yeni bir “*kalkınma paradigması* ya da *ortodoksisi*” üretme noktasında yetersiz kaldı. Böyle bir paradigmatik zemin kaymasının yaşanması ise ancak küresel ekonomi politiğin merkez ve çevresinde ciddi kriz ve bunalımların yaşandığı 1970’lerden sonra mümkün olabilecekti.

Yeni Bir Kalkınma Paradigması olarak Neoliberalizm

Hızlı ekonomik büyüme, sanayileşme, teknolojik değişim ve kapsamlı sosyoekonomik dönüşüm gibi makro hedefleri gerçekleştirebilmek için devlet müdahalesinin farklı biçimlerine mutlaka ihtiyaç bulunduğunu savunan yaklaşımların akademik ve kalkınma politikası üreten çevrelerdeki ağırlığı 1970’li yılların başlarından itibaren azalmaya başladı. Bu arada, küresel ekonomi politik sistemin merkez ve çevresinde 1945’ten beri devam eden ulusal kalkınmacılık söylem ve pratiğinin sürdürülemez olduğunun sistemdeki reel gelişmeler ve kriz dinamikleriyle ortaya çıkması da bu eğilimlere ivme kazandırdı. İlk olarak, dolara endeksli sabit kur sisteminin çökmesi ile ortaya çıkan uluslararası finansal kriz, Amerikan hegemonyasının mali açıdan zayıflaması ve ABD yönetiminin geleneksel olarak müttefiklerine verdiği tek taraflı yardım ve kredilerde kapsamlı bir azalma

¹⁰ Manor (2000: 306).

¹¹ Uzun yıllar kendi analitik çerçevelerine ampirik destek arayan neoklasik iktisatçılar tarafından Doğu Asya ülkelerinin tecrübeleri dışı açık, serbest piyasacı kalkınma modelinin mükemmel örnekleri olarak sunuldu. 1980’li yıllardan itibaren ise bu ülkelerde siyasi ve bürokratik aktörlerin sosyoekonomik kalkınma ve yapısal dönüşüm süreçlerinde oynadıkları sistemli stratejik liderlik fonksiyonunun önemini vurgulayan pek çok nitelikli çalışma yapılmıştır. Sen (1981); Amsden (1989) ve Wade (1990) bu alandaki en önemli ilk çalışmalara örnek olarak verilebilir.

görülebileceği anlamına gelmekteydi. Yükselen petrol fiyatları dolayısıyla OPEC ülkelerinin ellerinde biriken kredi kaynaklarından istifade eden bir grup gelişmekte olan ülkenin siyasi elitlerinin olumsuz uluslararası koşullara rağmen ulusal kalkınma projelerini hız kesmeden devam ettirme gayretleri uluslararası borç krizi ile birlikte katastrofik bir sonla neticelendi. Böylece, geniş halk kesimleri gözünde siyasi meşruiyetlerini koruyabilmek adına uluslararası finansal sermaye çevreleri tarafından kurulan geçici spekülasyon düzene bel bağlayarak kalkınmacı projelerini sürdürmeyi deneyen popülist siyasi elitlerin ülkelerini sürükledikleri kaos gerek korumacı/müdahaleci politika yaklaşımı, gerekse bu yaklaşımın ana temsilcisi olan siyasi/bürokratik kadrolar ile yerel sanayi burjuvazilerinin egemen konumlarını temelinden sarstı.¹²

Buna mukabil, özellikle 1970'lerin sonları ile 1980'lerin başlarını kapsayan kritik dönemde neoliberal paradigmanın tüm sosyal bilimler düzlemlerinde ama özellikle de siyaset bilimi, iktisat, uluslararası ekonomi politik ve kalkınma çalışmaları alanlarında bireycilik, piyasa liberalizmi ve devletin küçültülmesi gibi temalar üzerinden baskın bir hal kazanmaya başladığı net biçimde görülmekteydi. Neo-Keynesyen uzlaşmayı teorik ve pratik olarak tedavülünden kaldırmak üzere yola çıkan ve ABD yönetimi ile uluslararası ekonomik kuruluşların zımni desteğine sahip olan neoliberal “*karşı devrim*”, sadece ithal ikameci sanayileşme ya da finansal kısıtlamalara dayalı müdahaleci stratejilere karşı çıkmakla kalmayıp devlet mekanizmasının legal ve fiziki altyapı oluşturma dışında sosyoekonomik süreçlerin dışında bırakılacağı *apolitik* bir kalkınma çerçevesi oluşturma hedefine kilitlenmişti.¹³ Neoliberalizmin kalkınma ve makroekonomik politika yapımı alanlarında paradigma inşa edici bir yaklaşım ve sorgulanamaz bir ortodoksi olarak yerleşmesinin teorik temelleri de ana akım siyaset biliminde güç kazanan yeni-faydacı (*neoliberal*) perspektif üzerinden atılmaktaydı.

“*Stratejik aktör*” ve “*rasyonel seçim*” modellerine paralel gelişen yeni-faydacı bakış, ekonomik liberalizmin varsayımlarını siyasi alana aktararak “devlet”in teorik düzlemde kavramsallaştırılmasına ve devlet-toplum ilişkileri hakkındaki normatif meselelere rasyonel bireylerin özel faydalarını maksimize etme kaygıları açısından yaklaşmaktaydı. Siyasi süreçleri devlet ve piyasalar gibi sosyal kurumların oluşum süreçleri ile eşdeğer gören bu yaklaşıma göre bu kurumsal oluşumların ana motivasyon kaynağı ve itici gücü her türlü toplumsal değerlerin ötesinde sadece kendi bireysel çıkarlarını izleyen özgür bireylerin bu çıkarlara ulaşma arzularıydı.¹⁴ Ekonomik liberalizmin piyasa aktörü varsayımlarından yola çıkarak bireylerin sahiplenme güdülerini bütün bir siyasi, ekonomik ve sosyal sistemin merkezine oturtan bu indirgemeci yaklaşıma göre ulusal kalkınmanın yegâne amacı Polanyi'nin “*piyasa toplumu*”¹⁵ şeklinde tarif ettiği birlikteliğin kurulabilmesi uğruna bireysel çıkarların gerçekleştirilmesine imkân sağlamak ve piyasa güçlerinin serbestçe işlemesine izin verilmesinden ibaret idi.

Devletin varlık temelini ve toplumsal gruplarla ilişkilerini iktidar imkânlarına sahip olan siyasi hareketlerin kendilerini destekleyen çevrelere

¹² Lipietz (1984); McEwan (1987).

¹³ Colclough ve Manor (2000); Hirschman (1981); Killick (1991); Leys (1996); Preston (2000); Toye (1987).

¹⁴ Gill (1994: 79).

¹⁵ Polanyi (1957).

sağladıkları maddi avantajların takibine indirgeyen yeni-faydacı bakış, pratik olarak devlet yöneticilerinin “kamu yararı” gibi soyutlanmış ve ulvî hedeflere yönelik çalışmalarının mümkün olmadığını savunmaktaydı. Devletin ontolojik meşruiyet kaynaklarını belirli bir siyasi zümreye gayrimeşru ekonomik çıkarlar sağlama gereğine indirgeyen bu yaklaşımın kalkınma süreçleri ve devlet ilişkisi hakkındaki görüşü de tahmin edilebileceği gibi sosyoekonomik alana dair tüm devlet müdahalelerinin rüşvet ve usulsüzlük ilişkilerine bulaşmış kamu görevlileri ile onlarla bağlantılı özel aktörler arasında rant paylaşım imkânları doğuracağı gerekçesiyle olumsuz görülmesiydi.

Neoliberal paradigmanın yükselişini küresel ekonomi politikte yaşanan derin değişim ve dönüşümler ile siyasi ve ekonomik güç ilişkilerinden soyutlayıp salt akademik/entelektüel düzlemdeki eğilimlerin sonucu olarak açıklamak hatalı olmakla birlikte, 1970’li yılların sonlarında Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi bölgelerdeki kalkınma deneyimlerini araştıran çevrelerin alternatif analitik yapıları ciddi şekilde ihtiyaç duyduklarını belirtmek gereklidir. Daha önceki yirmi yıllık süreçte kalkınma ve ekonomi politik çalışmalarının özellikle merkez-dışı bölgelerde nabzını tutmaya çalışan “modernleşme kuramı” ile “bağımlılık-modern dünya sistemi” yaklaşımlarının tecrübe ettikleri analitik tutarlılık ve kredibilite sorunlarının da neoliberalizmin hızlı yükselişini kolaylaştırdığı yadsınamaz bir gerçektir.

Modernleşme kuramının Batı-merkezli, buyurgan ve aşırı ideolojik yaklaşımı, bu yaklaşımın önde gelen temsilcilerinin geliştirmekte olan dünyaya kabul edilebilir bir alternatif kalkınma paradigması sunma yolundaki şanslarını ciddi anlamda kısıtlamış bulunmaktaydı. Ancak bundan daha da önemli olan, 1960’lı ve 70’li yıllarda Afrika, Latin Amerika ve Karayipler gibi bölgelerde bulunan çevre ülkelerinin azgelişmişlik sorunlarının incelenmesinde öne çıkan “bağımlılık” ve “modern dünya sistemi” yaklaşımlarının analitik geçerliliklerinin sorgulanmaya başlamasıydı. I.Wallerstein ve A.G.Frank gibi küresel makro tarihçiler elinde filizlenerek entegre kapitalist dünya sisteminin temel uluslararası yapılarına ve güç parametrelerine vurgu yapan bu yaklaşımlar küresel düzeydeki güç eşitsizliklerinin ve bunların sosyoekonomik sonuçlarının anlamlandırılması yönünde önemli katkılar sağladılar. Ancak bağımlılık-dünya sistemi literatürünün geliştirmekte olan ülkeler arasında ekonomik küreselleşme süreçlerine koşut olarak gittikçe derinleşen siyasi, sosyokültürel, tarihi ve kurumsal farklılaşmaları yorumlama noktasında zaman içinde oldukça yetersiz kaldığı görüldü.

Örneğin dünya sistemi teorisyenlerinin küresel ekonomi politığe birincil tarım ürünleri ithalatçısı olarak katılan küçük çaplı Afrika, Latin Amerika ve Karayip ülkelerini analiz ederken gösterdikleri başarıyı nispeten daha büyük ve karmaşık ekonomi-politik yapıların dönüşümünü analiz ederken gösteremedikleri not edildi. Yine “aynı sistemik baskılara maruz kalan çevre ve yarı-çevre ülkelerinden bazılarının nasıl olup da uluslararası bağımlılık ağlarından kendilerini kurtaracak kalkınma sıçramalarını gerçekleştirebildikleri, diğerlerinin ise neden bu konuda başarısız oldukları” dünya sistemi-bağımlılık teorisyenlerinin doyurucu cevaplar veremedikleri temel bir soru olarak kaldı. Çünkü ülkeler arasındaki kalkınmışlık farklılıklarını ve benzer gelişme stratejilerinin farklı ortamlarda ortaya çıkardığı farklı performans sonuçlarını anlamlandırabilmek amacıyla analiz düzeyini sistemik düzeyden ulusal hatta ulus-altı düzleme çekip ülke ve ulusların sosyal, ekonomik, tarihi, yönetsel ve jeostratejik birikimlerini dikkate alabilen kapsamlı bir

analitik yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu bağlamda, modern dünya sistemi-bağımlılık teorisyenleri tarafından küresel ekonomi politikteki merkez, çevre ve yarı-çevre kategorileri içinde “çevre” kısmına yerleştirilen Doğu Asya ülkelerinin oldukça kısa bir süre içinde sistemin merkezine doğru ciddi bir sıçrama gerçekleştirme potansiyellerinin tahmin edilememiş olması ve bu sıçramayı mümkün kılan siyasi ya da sosyoekonomik dinamiklerin sonradan da doyurucu biçimde açıklanamamış olmasının dünya sistemi analizlerini pratik olarak cari küresel kalkınma paradigmasının dışına ittiği söylenebilir.¹⁶

Buraya kadar betimlenen düşünsel ve ekonomi politik ortamda sanayileşmiş Batılı ülkelerin ve uluslararası ekonomik kuruluşların desteğini arkasına alan neoliberal çevrelerin ekonomik liberalizmin küreselleşme süreçleri ile uyumlu güncellenmiş bir yorumunu yönetim ve kalkınma incelemelerinde baskın duruma getirmek için başlattıkları hareket küresel kalkınma paradigmasının evriminde önemli bir kırılmaya sebep oldu. Sosyoekonomik kalkınma ve yapısal dönüşüm için devlet müdahalesini önemseyen her türlü yaklaşımı temelden sorgulayan neoliberalizmin öncüleri daha sonraları özellikle Dünya Bankası'nın yoğunlaşacağı “fakirliğin azaltılması” ya da sosyal adaletin sağlanması gibi bölüşüm kaygılarından ziyade sanayileşmiş ülkelerin öncelikleri doğrultusunda hızlı ekonomik büyümeyi önceleyen bir yaklaşımı benimsemişlerdi. Klasik ekonomik liberalizm öğretisinin özellikle piyasa serbestiyeti ile ilgili kısımlarını radikal bir yorumla gündeme getiren birinci kuşak neoliberaler,¹⁷ tahmin edilebileceği gibi gelişmekte olan ülkelerin gösterdikleri yetersiz kalkınma performanslarını kapsamlı devlet müdahaleciliğine bağladılar. Gelişmekte olan dünyada hızlı kalkınma ivmesinin bir türlü yakalanamamasının şişirilmiş kamu sektörleri, ekonomik verimliliği azaltan aşırı piyasa kontrolleri ve sermaye birikimi üzerindeki aşırı baskıdan kaynaklandığı iddia edildi.¹⁸ Piyasa-ideolojik bu bakışa göre verimsiz,

¹⁶ Dünya sistemi ve bağımlılık teorisyenlerine haksızlık etmemek adına belirtmek gerekir ki, 1960'lardan itibaren bu doğrultuda birkaç dalga analiz geliştirilmiş ve ilk dalga analizlerin statik merkez/çevre ayrımı sonraki dalgalarda daha incelikli yaklaşımlarla nispeten aşılmaya çalışılmıştır. Ekonomik küreselleşme şartları altında gelişmekte olan ülkelerin hızlı sanayileşme ve yapısal dönüşüm alanında spesifik fırsat pencereleri yakalayarak hızlı sıçramalar gerçekleştirebileceklerini vurgulayan eserler arasında Evans'ın Latin Amerika'da “*bağımlı kalkınma*” (1979), Henderson'un (1989) yüksek teknoloji sektörlerindeki küresel üretim ağlarına gelişmekte olan ülkelerin katılımı; Gereffi'nin Doğu Asya ve Latin Amerika'daki entegre imalat ağlarının gelişimi (1990, 1992) ile; kurumsalcı yönü daha ağır basan çalışmalardan Amsden'in Güney Kore (1989), Wade'in Tayvan (1990), Evans'ın da Latin Amerika (1995) bağlamında yaptığı analizler gösterilebilir. Türkiye'nin tarihsel sanayileşme ve yapısal dönüşüm deneyiminin işaret edilen tarzda nüanslı ve esnek bir modern dünya sistemi perspektifinden değerlendiren bir çalışma için bkz. Ünay (2003).

¹⁷ Eserleri makroekonomik politika yapımı ve kalkınma alanlarında ciddi etkiler oluşturan ilk dalga neoliberal yazarlar arasında çoğu Chicago iktisat ekolüne mensup olmak üzere Balassa (1978, 1982), Bauer (1981, 1984), Lal (1983), Krueger (1974), Little (1982) ve Bhagwati (1978) sayılabilir. Neoliberal çizgide paradigma kurucu nitelik taşıyan eserlerin 1970'li yılların ortalarından 1980'li yılların başlarına kadar uzanan kısa bir dönemde yazılmış olması ve bu eserlerde savunulan görüşlerin aynı dönemde Anglo-Sakson politika yapım çevreleri ve uluslararası ekonomik kuruluşlar tarafından benimsenmiş olması da sistemli bir akademi-politik çabanın varlığını doğrulamaktadır.

¹⁸ Bauer (1984: 27).

kokuşmuş ve parazitleşmiş devlet mekanizmaları istisnasız olarak “*kalkınma çözümlerinin*” değil, “*kalkınma sorunlarının*” birer parçası olmuşlardı. Neoliberalizmin dayandığı sosyoekonomik yönetim ve kalkınma felsefesinin köşe taşları arasında içerik olarak biri daha ziyade ekonomik diğeri ise politik karakterli iki ana prensibin varlığından söz etmek mümkündür. “*Doğru fiyatları bulma*” şeklinde formüle edilebilecek olan ilk prensip özelleştirme, kamu harcamalarının azaltılması, finans hareketleri ve kurlar üzerindeki kontrollerin kaldırılması, sıkı para ve maliye politikaları, üretim faktörleri ile ürün piyasalarının deregülasyonu ve mukayeseli üstünlükler ile uyumlu bir açık dış ticaret politikası gibi devletin ekonomik alandaki varlığını azaltmayı amaçlayan stratejik tercihlere dayanmaktadır.

Neoliberal söylemin daha ziyade siyasi içerik taşıyan kısmı ise devlet nosyonunun “*kamu çıkarlarının koruyucusu*” şeklinde özetlenebilecek olumlu izdüşümlerini silerek önemli sosyoekonomik politika kararlarının alınması ve uygulanması ile ilgili süreçlerin günlük siyasetten arındırılmış (*apolitik*) bir nitelik kazanması hedefine yoğunlaşmaktaydı. Yeni-faydacı bir bakışla siyaset biliminden ekonomiye aktarılan bireysel ya da grupsal güdü ve ihtirasların belirlediği politikaların toplam sosyal faydaya katkıda bulunmayacağı düşüncesi neoliberal yönetim ve kalkınma yazınında farklı örneklerle sürekli işlendi. Bu bağlamda neoliberalizmin farklı tonlarını yansıtan analizlerde devlet ısrarla belli çıkar grupları, politikacılar ya da bürokratların kişisel ya da grupsal çıkarlarına ulaşmak için kullandıkları, bu yüzden de toplumun geneli için faydalı olabilecek adımları atması mümkün olmayan bir siyasi mekanizma olarak tanımlandı. Ekonomik süreçler üzerinde oluşabilecek her türlü siyasi/idari etki rantiyecilik yoluyla sosyal kayıplara yol açacağı ve denetim mekanizmalarının kuşatılması belli çıkar grupları ve kokuşmuş bürokratlar yoluyla siyaseten imtiyazlı grupların üstünlüğüne yol açacağı için, makroekonomik yönetim kararları sadece siyasi kadroların inisiyatifine bırakılmadı. Siyasetin irrasyonel güçleri etkin yönetime imkân tanınarak toplumlar için doğru kararlar alınabilmesi için piyasa güçleri tarafından disipline edilmeliydiler.¹⁹

Konvansiyonel ekonomik liberalizm ve neoklasik iktisadın en radikal piyasacı varsayımını merkeze alarak “*devletçi kalkınmacılığa*” karşı “*rasyonel piyasacılığı*” savunan neoliberaler, sanayileşmiş ülkelerin tarihsel deneyimlerini göz ardı ederek farklı toplumsal gruplar arasındaki çıkar ve bölüşüm kavgalarının ancak rekabetçi piyasaların “görünmeyen eli” sayesinde çözülebileceğini iddia ettiler. Piyasaların kendi kendilerini denetleme fonksiyonlarını abartılı şekilde önemseyip kurumsal/denetimsel mimariler ile sosyoekonomik değer ve dinamiklerin kalkınma performanslarına etkilerini hafife alan bu yaklaşım, gelişmekte olan ülkelerde devlet mekanizmalarının küçültülmesi ve etkin sosyal grupların taleplerinin dizginlenebilmesinin meşruiyet zırhı olarak uzunca bir süre kullanıldı. Ancak 1980’lerden itibaren neoliberal bir felsefi temele ve politika önermelerine dayanan istikrar ve yapısal uyum programlarının gelişmekte olan dünyanın realiteleri ve uzun soluklu kalkınma problemlerinin giderilebilmesi için gerekli stratejik vizyon ihtiyacı ile uyumlu olmadıkları kısa sürede anlaşıldı.

Uluslararası borç krizinin ardından oluşan fırsat penceresi kullanılmak suretiyle Latin Amerika, Asya, Ortadoğu gibi pek çok çevresel bölgede radikal

¹⁹ Bu “kökten piyasacı” görüşün detaylı bir eleştirisi için bkz. Chang (1994), bölüm 1.

yapısal dönüşüm hedefi ile uygulamaya konan birinci nesil Uluslararası Para Fonu (IMF)-Dünya Bankası destekli istikrar ve yapısal uyum programlarının uygulayıcıları pek çok ülkede kendi kurguladıkları tarzda ideal piyasa yapılarının bulunmadığı gerçeği ile yüzleşerek hayal kırıklığına uğradılar. Neoliberal paradigmanın hayata geçirilmesinde başlıca stratejik rolü oynaması umulan piyasa mekanizma ve aktörlerinin eksikliği bu yaklaşımın ideolojik ön kabuller dolayısıyla gözden kaçırılan çok temel bir zayıflığını da ortaya çıkarmış oldu. Legal/kurumsal altyapı ile yatırım ve insan sermayesi gibi yetersizliklerinden dolayı piyasa ilişkilerinin siyasi ve sosyal olarak yeniden inşa edilmesi gereken çevresel ortamlarda uluslararası kuruluşlar ile işbirliği yaparak yapısal dönüşüm süreçlerinde liderlik rolü üstlenecek merciler yine çokça eleştirilen devlet otoritelerinden başkası değildi. Neoliberal ortodoksinin etkisini kırmayı amaçladığı devlet yöneticilerini ekonomik liberalleşme, özelleştirme ve deregülasyon eksenli değişim programlarının başına reformcu liderler yaparak onları zayıflatmak bir yana, daha da güçlendirmesi kalkınma yazınında “*neoliberalizmin ortodoks paradoksu*”²⁰ olarak tanımlanmıştır.

Diğer bir açıdan bakıldığında ise, neoliberal politika önermelerinde içkin olan kurumsal yapıların siyasi, ekonomik ve sosyal gruplar arasında oldukça mesafeli bir ilişki biçimine dayanan konvansiyonel Anglo-Sakson kurumsal mimarilerini evrensel bir kapitalist model olarak dayattıkları görülmektedir. Ancak farklı kapitalist modeller ve sosyoekonomik kalkınma ile yapısal dönüşüm tecrübeleri üzerine yapılan pek çok mukayeseli çalışma, genel kapitalist paradigma içinde çok çeşitli başarılı varyasyonların ve alternatif kurumsal angajmanların bulunabileceğini ortaya koymuşlardır.²¹ Aynı şekilde birbirinden son derece farklı tarihi, sosyokültürel ve ekonomik birikimlere sahip olup farklı jeostratejik konumlarda bulunan ülkeleri standart bir “*gelişmekte olan ülke*” ya da “*yükselen piyasa*” şablonuna sokarak onlara evrensel politika önermeleri dayatmanın hiç de gerçekçi ve sonuç alıcı bir yaklaşım olmadığı açıktır. Neoliberal eksenli çalışmaların analitik zayıflıkları da buna eklendiğinde 1980’lerden bu yana devam eden süreçte ne teorik ne de pratik olarak sistemli bir küresel kalkınma söylemini belirleyecek kuvvette bir paradigmatik altyapının oluşturulamamış olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak neoliberal yaklaşımın yükselişi ve küresel planda meydan okumalara karşı bir ortodoksi haline gelişi onun iç tutarlılığı ve uygulamadaki başarılarından çok arkasındaki küresel siyasi ve ekonomik aktörlerin domine ettiği hassas güç ilişkileri ile açıklanabilir. Küresel ekonomi politiğin gerek merkezi gerekse çevresi için savaş sonrası dönemde belirlenen tüm stratejik öncelikleri tersyüz ederek küresel kalkınma paradigmasının şekillenmesinde kilit rol oynayan²² neoliberalizmin yükselişi ile ilgili olarak aşağıdaki saptamalara katılmamak mümkün değildir:

Ana akım küresel kalkınma düşüncesinde neoliberalizmin zaferini belirleyen şey teorik değil, tamamen materyaldi: Küreselleşme bağlamında ortaya çıkan radikal değişimin dünya ekonomisinin gerek yapısal şartları gerekse yönetim sistemi açısından belki de tarihte ilk defa küresel sermayenin çıkarlarını tam

²⁰ Kahler (1990).

²¹ Bkz. Albert (1993); Berger ve Dore (1996); Crouch ve Streeck (1997); Katzenstein (1985); Zysman (1983).

²² Schumpeter (1970: 415).

olarak yansıtan bir kurumsal mimari eşliğinde düzenlenme ihtimalini ortaya çıkarması. Neoliberalizm bu küresel süreçten kârlı çıkacak olan güçlerin hedef ve fikirlerini ısrarla savunduğu için öne çıkarılması kaçınılmazdır.²³

Neoliberal Çıkışın Kurumsal Ekonomi Politığı ve Dünya Bankası

Neoliberalizm gibi siyasi referansları ve güç ilişkileri derin bir perspektifin yükselişinin doğru şekilde anlamlandırılabilmesi için küresel kalkınma paradigmasının evriminde uluslararası güç dengelerindeki değişimler ile kurumsal dinamikleri dikkate alan bir analitik yaklaşımın tercih edilmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda, küresel kalkınma paradigmasının ulusal kalkınmacılıktan neoliberal küreselleşmeye evrimi üzerinde Bretton Woods kuruluşları arasında operasyonel sorumlulukları ile de bağlantılı olarak en ciddi etkiyi icra eden Dünya Bankası'nın kurumsal ve pratik tesirleri bu bölümde detaylı olarak ele alınacaktır. Tarihsel bir perspektifle bakıldığında, savaş sonrası dönemde Marshall Planı doğrultusunda Avrupa'da yeniden yapılanma faaliyetlerini koordine etme ve dekolonizasyon süreci ile bağımsızlığını kazanan ülkelerin az gelişmişlik sorunları ile ilgilenme misyonunu yüklenen Dünya Bankası'nın aradan geçen yarım asırlık süreçte sosyoekonomik kalkınma sorunlarına temel yaklaşımında farklı eğilimlerin oluşmasına yol açan üç önemli kırılma noktasından bahsetmek mümkündür:

Temelde yapısalcı/müdahaleci kalkınma teorileri ve devlet-odaklı, korumacı stratejiler eşliğinde yoğun dış yardımlarla desteklenen ithal ikamesine dayalı hızlı büyüme önceliğinin gündemde tutulduğu 1950'li ve 60'lı yılların doğurduğu başarısızlık ve hayal kırıklığının ardından Banka'nın desteklediği küresel paradigmadaki ilk kritik kırılma 1970'lerin başında yaşanmıştır. Küresel sistem içinde gerek siyasi gerekse sosyoekonomik konularda hâkim güçlerden taleplerini gittikçe daha yüksek sesle dile getirmeye başlayan gelişmekte olan ülkelerin Bretton Woods kuruluşlarına yönelik sert eleştirileri ve "yeni uluslararası ekonomik düzen" yönündeki taleplerinin de etkisiyle bu dönem, Dünya Bankası başta olmak üzere küresel ekonomik yönetim mimarisi içinde kalkınmada sosyal adalet ve gerek ulusal gerekse uluslararası planda bölüşüm sorunlarının öne çıkarıldığı bir dönem olmuştur. Soğuk Savaş ortamında komünizmin yayılmasının önlenememesi ve siyasi/sosyal istikrarın sürdürülebilmesi öncelikleri kırsal ve kentsel kalkınma sorunlarına odaklanılmasına ve küresel kalkınma söylemi üretim mekanizmalarında ekonomik büyüme ile yeniden dağıtım (*growth with redistribution*) stratejilerinin öne çıkarılması sonucunu doğurmuştur. Aslında içe kapalı, ithal ikameci sanayileşme ve büyüme stratejilerinin uzun dönemde ne pozitif ekonomik büyüme ne de sosyal adalet ve yapısal dönüşüm öncelikleri açısından beklenen sonuçları doğurmadıkları 1970'lerden önce de kabul edilmekteydi. Ancak gerek ABD gerekse Batı Avrupa'nın Vietnam Savaşı ve uluslararası petrol krizlerinin gölgesinde ekonomik çalkantılarla boğuştuğu bir dönemde gerçekleşen bu ilk ciddi söylem kırılması küresel ekonomi politığın ana parametreleri ve hâkim güçlerin stratejik öncelikleri bağlamında değerlendirilmelidir.

---

²³ Leys (1996: 19).

Savaş sonrası dönemde Bretton Woods kuruluşlarının küresel sistemin merkez ve çevresindeki kalkınma sorunsalına yönelen ilgileri de başta ABD olmak üzere kendilerini finanse eden gelişmiş ülkelerin söylem ve çıkarlarının uluslararası platformlarda savunulması ile yakından ilişkiliydi.²⁴ Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerin özgün kalkınma projelerine karşı sanayileşmiş ülkelerin takındıkları tavır ve üretilen ana akım kalkınma söylemi, bu ülkelerin önde gelen siyasi ve ekonomik gruplarınca girişilebilecek açık ya da örtülü meydan okumaların peşinen önlenmesi amacıyla yönelik biçimde geliştirildi. Gelişmekte olan ülkeler arasında dış yardım dağıtım stratejilerinin belirlenmesinde de siyasi, ideolojik, jeostratejik ve jeoekonomik pek çok kaygının dikkate alındığı, ve uluslararası ekonomik kuruluşların da alınan pragmatik kararlar için meşruiyet üretim mekanizmaları olarak kullanıldıkları gözlemlendi.²⁵

1950’li ve 60’lı yıllarda sanayileşmiş Batılı ülkeler ve Bretton Woods kuruluşlarının gelişmekte olan ülkelere yaklaşımı Soğuk Savaş döneminin jeostratejik öncelikleri doğrultusunda komünizmin ideolojik yayılımının önlenmesi, hızlı ekonomik büyüme yoluyla bu ülkelerin siyasi ve ekonomik istikrara kavuşturulması ve bunlarla birlikte genişleyen Batı sermayesi için geniş pazarlar oluşturulması amaçları doğrultusunda çizilmişti. 1970’li yıllara gelindiğinde ise baskın küresel kalkınma paradigması hem içeriden hem de dışarıdan kaynaklanan ciddi meydan okumalarla karşı karşıya kalarak kökten bir revizyon ihtiyacı ile yüzleşti. Paradigma-içi meydan okuma esas itibarıyla derin ekonomik resesyona ve uluslararası petrol krizleri ile birlikte sanayileşmiş ülkelerin pek çoğunda “sol” tandanslı siyasi ve sosyal hareketlerin yükselişe geçmesinden kaynaklanmaktaydı. Vietnam Savaşı ve 1968 olaylarının etkisiyle gerginleşen siyasal bloklar arasındaki ilişkiler siyasi istikrar endişelerini arttırırken, sosyoekonomik alanda bu meydan okumaya karşı tepkiler artan işsizliğin azaltılması için işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, sendikal hareketlerin tedricen zayıflatılması, ekonomik küreselleşme dalgası altında talep yönetimi ve sosyal refah devleti politikalarının terk edilmesi ve piyasa güçlerinin tam egemenliğinin sağlanması şeklinde ortaya çıktı.

Uluslararası düzlemde ise küresel kalkınma paradigmasının bu kurumsal meşruiyet zırhına karşı yükselen ilk ciddi meydan okuma bağımsızlığını yeni kazanan gelişmekte olan ülkelerin çoğunun Soğuk Savaş konjonktürü içinde kapitalist Batı bloğunda yer almak istememesi ile ortaya çıktı. Siyasal alanda “Bağılantısızlar Hareketi”nin etkisine paralel olarak küresel ekonomik sistemin daha adilane şartlarda yeniden yapılandırılması gerektiğine dair talepler Birleşmiş Milletler çatısı altındaki UNCTAD, UNDP, “Uluslararası Yeni Ekonomik Düzen Hareketi”, ve enerji konusunun küresel önem kazanması ile güçlenen OPEC gibi platformlar üzerinden seslendirildi. Uluslararası siyasi kaygılar ile dünya ekonomisine dair değerlendirmelerin iç içe geçerek uluslararası ekonomi politik

²⁴ Örneğin Bretton Woods kuruluşlarının kurucu ve ana hissedarlarının gelişmiş ülkeler olduğuna vurgu yapan Taylor (1997: 50), bu sponsorların “G-7, G-3, hatta tek başına G-1 olarak adlandırılabilir ABD’den oluştuğunu varsaymanın yanlış bir tavır olmayacağını belirtmektedir.

²⁵ Clements (1993), savaşın hemen sonrasında Batı Avrupa’ya verilen Marshall yardımları dâhil, tüm ABD dış yardımlarının “*insani endişe görünümü verilmiş siyasi dürtüler*” ışığında organize edildiğini vurgulamaktadır.

disiplinine temel oluşturacak küreselleşme dinamiklerinin belirginleşmeye başladığı bu dönemde gelişmekte olan ülkelerin hem siyasi ağırlıkları hem de derin bir kriz içindeki Batı ülkelerine nispetle ekonomik rekabet güçleri, özellikle Doğu Asya ülkeleri için, oldukça hızlı bir artış gösterdi.

Bu gelişmelerin yaşandığı 1970’li yılların ortasında Dünya Bankası’nın kalkınma tartışmalarını sosyal adalet ve “fakirliğin azaltılması” temalarına yönlendirme çabasına girişmesi gelişmekte olan dünyadan kaynaklanan çok yönlü meydan okumalara “merkez” den verilen erken bir cevap olarak algılanabilir. Bu cevabın bir yönü, sosyal adaletsizliklerin ve bölüşüm sorunlarının had safhaya ulaştığı dost ve müttefik ülkelere yardımcı olarak buradaki kalkınma problemlerinin “*marjinal siyasi hareketler*” tarafından siyasi istikrarı bozacak şekilde istismar edilmesine engel olmaktı.²⁶ Buna ek olarak, sert siyasi çıkışlarla küresel ekonomik düzendeki adaletsizliği sorgulayan –Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerikalı siyasi liderlere- gelişmekte olan dünyanın kendi içinde yekpare bir yapı oluşturmadığı ve öncelikle ulusal mekanizmalar kullanılarak yerel bölüşüm sorunlarının halledilmesinin gerekli olduğu; ancak ondan sonra küresel yönetim yapılarının sorgulanabileceği yönünde etkili bir mesaj da verilmiş oluyordu.

Dünya Bankası’nın meşhur başkanı McNamara’nın konuşmaları ile Banka yayınlarında öne çıkan siyasi-ekonomik istikrar argümanları 1970’lerin ilk yarısında Amerikan politika yapımcıları tarafından da benimsenerek ABD’nin resmi dış yardım kuruluşu USAID’in dış yardım öncelikleri yeniden belirlendi. Görünürde fakirliğin azaltılması odaklı olan yeni Amerikan dış yardım stratejisinin özünde yardım kıstaslarının tümünden siyasallaştırılması ve yardım alacak ülkelerin tespitinde siyasi/jeostratejik önceliklerin tek belirleyici unsur olarak kabul edilmesi temel felsefe olarak bulunmaktaydı. Soğuk Savaş’ın ilk dönemlerinde gelişmekte olan ülkelerde reel politik gerekçelerle desteklenen devlet-odaklı sanayileşme ve yapısal dönüşüm stratejileri de böylece en önemli finansman kaynağından mahrum bırakılmış oluyordu. Bu gelişme kimi Doğu Asya ülkelerinin kamu aktörlerinin stratejik önderliği ve ABD sermayesi ile pazarlarına kolay erişim imkânlarının da katkısıyla gerçekleştirdikleri hızlı büyüme ve yapısal dönüşüm başarılarının benzer kalkınmışlık düzeyindeki ülkeler tarafından tekrarlanmasını da imkânsız hale getirdi.

Banka’nın küresel kalkınma sorunlarına yaklaşımlarında kristalize olan ana akım söylemin karşılaştığı en önemli ikinci kırılma noktası 1970’li yılların sonu ve 1980’li yılların başında yaşanan neoliberal çıkışa rastlamaktadır. Bu dönemi küresel ekonomik dengelerin değişimi açısından önemli kılan unsurlar uluslararası petrol krizleri sonrası gelişmiş ülkelerin tecrübe ettikleri ekonomik durgunluk ve kriz dinamikleri ile gelişmekte olan dünyada ithal ikamesine ve hızlı dış borçlanmaya dayalı rejimlerin doğal sınırlarına ulaşmaları sonucu seri moratoryumlarla patlak veren uluslararası borç kriziydi. Özellikle ikincisi, dış yardımların mutlak olarak azaldığı ve kronik ödemeler dengesi problemlerinin ortaya çıktığı bir ortamda borçlarını ödemekte zorlanan gelişmekte olan ülke yönetimleri üzerinde Bretton Woods kuruluşlarına istedikleri strateji değişimlerini dayatmak için mükemmel bir fırsat sunmuş oldu. İstikrar ve yapısal uyum programları bağlamında IMF ile gittikçe yaklaşan bir çalışma ilişkisi kuran Dünya Bankası, bu konjoktürel fırsatı hem carî

²⁶ Gibbon (1992: 197).

kalkınma söylemini krizdeki ülke örnekleri üzerinden revize etmek hem de neoliberal politikaların küresel yayılımını sağlamak için aktif olarak kullandı.²⁷ Aynı bağlamda vurgulanması gereken bir diğer unsur da, talep azalması ve uluslararası rekabet sıkıntısı yaşamaya başlayan gelişmiş ülkelerdeki sanayi lobisinin gelişmiş ülke piyasalarının bir şekilde ithalata açılmaya zorlanması noktasında ABD yönetimi ve Bretton Woods kuruluşları nezdinde yaptıkları güçlü baskılardır. Bu tür sektörel baskıların giderek sanayiden finans ve hizmet sektörlerine kaymakta olan Batılı ekonomilerden ucuz işgücü ve hammadde imkânlarının kullanılabilceği gelişmekte olan piyasalara Batılı sermaye akışını kolaylaştıran standart neoliberal politika paketlerine dayalı istikrar ve yapısal uyum programlarının tasarlanması sırasında ciddi etkileri olduğu bilinmektedir.²⁸

1980'lerin başından itibaren sonraları “*Washington Uzlaşısı*” olarak kristalize olacak bir sosyoekonomik yönetim gündeminin oluşum sürecinde Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelerde küresel sermaye ve Batılı siyasi güçler lehine kökten bir dönüşüm hareketinin öncüsü olarak IMF ve diğer uluslararası ekonomik kuruluşlar ile kurduğu işbirliğinin gittikçe yoğunlaştığı görüldü. Seri biçimde hazırlanan yapısal uyum ve istikrar programlarının teknik hazırlık ve uygulama takibi safhalarında tipik olarak IMF daha ön planda görünür ve bu doğrultuda uluslararası kamuoyunda oluşan eleştirilerin çoğunu göğüslerken ilgi alanlarını ödemeler dengesi ve bütçe parametreleri gibi daha makro ve orta vadeli unsurlar üzerinde yoğunlaştırmaktaydı. Oysa Dünya Bankası, bir taraftan kökten piyasacı neoliberal değişim programlarını “*insani bir çehreye*” büründürme gayreti içinde küresel bir kalkınma paradigmasının meşruiyet zeminini hazırlamaya çalışırken, diğer taraftan dış ticaretin serbestleştirilmesi, uluslararası finansal hareketlerin liberalizasyonu, özelleştirme, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi ve kamu yatırımlarının azaltılması gibi öncelikler ışığında yapısal dönüşüm meselelerine artan bir oranda müdahil olmakta ve siyasi aktörler üzerinde baskı kurmaktaydı.²⁹ Bretton Woods kurumsal mimarisini içinde kalkınma sorunları ile özel olarak ilgilenmesi düşünülen Dünya Bankası'nın bu on yıl içinde sanayileşme, istihdam, gelir dağılımı, sosyal adalet, eğitim, sağlık ve benzeri alanlardaki ciddi yapısal kalkınma sorunlarına büyük ölçüde kayıtsız kalan bir söylem ve pratik tarzı benimsemesi başta Afrika ve Latin Amerika olmak üzere küresel sistemin “çevre”indeki pek çok gelişmekte olan ülke için 1980'li yılların “*kalkınmanın kayıp on yılı*”³⁰ olarak görülmesine yol açan ciddi bir gerilemeye sebep oldu.

Diğer bir açıdan, bu dönemde Dünya Bankası'nın başını çektiği ve ABD yönetimi ile IMF ve GATT tarafından aktif olarak desteklenen piyasa lehine dönüşüm stratejisi başta ABD ve İngiltere olmak üzere sanayileşmiş ülkelerde ekonomik durağanlığı aşmak için işçi haklarının sınırlanması yoluyla işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi ve sosyal adalet/yeniden dağıtım taleplerinin

²⁷ Neoliberal politikaların yaygınlaşmasında “uluslararası borç krizi”nin oynadığı kolaylaştırıcı rol hakkında bir tartışma için bkz. Rodrik (1996).

²⁸ Örneğin Amsden (1997: 477), ABD sanayinin özellikle Japonya ve G.Kore gibi ülkelere karşı yaşadığı dış rekabet sorunlarının Washington'un gelişmekte olan ülke piyasalarının küresel rekabete hızla açılması yönündeki güçlü ısrarının arkasında yatan asıl etken olduğunu belirtmektedir.

²⁹ Wolff (1987).

³⁰ Thomas (1993: 178).

dizginlenebilmesi adına son derece kullanışlı bir araca dönüştü. Batı dünyasında sol tandanslı siyasi hareketlerin ciddi bir düşüş trendine girdiği ve Sovyetler Birliği etrafındaki sosyalist bloğun da çok yönlü ekonomi politik baskılar altında çatırdadığı bu dönemde dünyanın farklı coğrafyalarında gittikçe derinleşen fakirleşme ve az gelişmişlik sorunları Soğuk Savaş'ın son yıllarındaki küresel güç mücadelelerinin gölgesinde kalarak uluslararası kamuoyunun gündeminden tamamen düştü. Buna mukabil, özellikle uluslararası borç krizinin ertesinde üçüncü dünyaya empoze edilen istikrar ve yapısal uyum programlarına yerleştirilen standart politika paketlerinin başlıca unsurlarından birinin ithalat liberalizasyonu olması ve bu önceliğin krizden hiç etkilenmeyen ülkelere dahi GATT ve ardından Dünya Ticaret Örgütü marifetiyle dayatılması, sanayileşmiş ülkelerin stratejik ekonomi politik çıkarlarının Bretton Woods kuruluşları tarafından aktif biçimde korunduğuna dair iddiaları doğrulayan ayrı bir delil olarak kaydedildi.³¹

Dünya Bankası'nın öncülük ettiği küresel kalkınma söyleminin şekillenmesi sürecindeki üçüncü ve en temel aşamanın ise "*fakirlik*" başlığını taşıyan 1990 Dünya Kalkınma Raporu'nun yayımlanması ile başlayıp 2000 yılına kadar tedricen tamamlanan yeni ve dengeli bir paradigmatik yaklaşım geliştirme aşaması olduğu söylenebilir. Önceki on yılda gelişmekte olan dünyada tavizsiz biçimde ve büyük sosyoekonomik bedeller ödetilerek uygulanan neoliberal dönüşüm projelerinin ekonomik büyüme ve sosyal adalet bağlamında olumlu sonuçlar vermeyip mevcut yapısal eşitsizlik dinamiklerini katılaştırmalarının Bretton Woods kuruluşları için ciddi bir meşruiyet açığı oluşturması, "*fakirliğin azaltılması*" gündemine yeniden yoğunlaşma eğilimlerini güçlendirmiştir. 1990'lı yılların başından itibaren –üçüncü dünya ülkelerinin canhıraş feryatları sanki yeni keşfediliyormuş gibi- "*fakirliğin dünya kalkınma topluluğunun karşısında duran en acil problem olduğu*"³² ve Banka'nın bundan sonraki başlıca misyonunun ilerlemiş fakirliğin azaltılması olacağı çeşitli metinlerde ısrarla dile getirilmiştir.

Daha genel bir analiz düzeyinde, 1990 ve 2000 yılları arasında yayımlanan Dünya Kalkınma Raporları ve bunları destekleyen diğer dokümanların küresel kalkınma paradigmasının keskin neoliberal tondaki "*Washington uzlaşısı*"ndan kısmen revize edilmiş "*post-Washington uzlaşısı*"na doğru incelikli ve mesafesi iyi ayarlanmış adımlarla yeniden şekillendirilmeye çalışıldığını gözlemek zor değildir. Bu bağlamda, piyasa-odaklı bir yönetim ve kalkınma paradigması olarak neoliberalizmin evrensel bazda yayılımını ve meşruiyetini destekleyen geniş çaplı bir siyasi, ekonomik, teknokratik ve akademik koalisyonun merkezine yerleşen Dünya Bankası'nın küresel piyasaların disipline edici ve cezalandırıcı yönlerinden çok insani ve ödüllendirici yönlerini ön plana çıkaran bir tutum takınmış olması anlaşılır durmaktadır. Banka'nın temel küresel kalkınma problemleri (1991); kalkınma ve çevre (1992); sağlık yatırımlarının kalkınmayı hızlandırıcı rolü (1993); kalkınma altyapısına yatırım (1994); istihdam sorunları ve kalkınmaya etkileri (1995); planlı kalkınmadan piyasa ekonomisine geçiş (1996); değişen dünyada devletin ekonomik rolü (1997); ve piyasaları desteklemede kurumların önemi (1999) gibi konular etrafında yoğunlaşan bir çalışma gündemi belirlemesi "*kapsamlı bir*

³¹ Burkett (1991: 474).

³² Emmerij (1995: 21).

küresel kalkınma çerçevesi"nin tedrici bir şekilde oluşturulmasını amaçlayan bilinçli bir stratejinin taktik adımlarını oluşturmuşlardır.³³

Bunlara paralel olarak Banka bünyesinde "insani kalkınma ve fakirliğin azaltılması" konularına yoğunlaşmak üzere yeni bir Başkan Yardımcılığı'nın kurulması ve yapısal uyum kredileri içinde sosyal sektörlerde iyileşme şartlılığı içeren kredi paylarının ciddi oranda artırılması da kimi gözlemcilerce bu dönemde neoliberal sentezin "*insani bir çehreye büründürülmesi*" hedefinin yansımaları olarak değerlendirilmiştir.³⁴ Aynı zamanda Banka tarafından seslendirilen ve devlet müdahaleciliğine dayalı sanayileşme ve yapısal dönüşüm politikalarının ciddi bir "*kentsel imtiyaz alanı*"³⁵ oluşturarak siyasi bağlantıları güçlü oligapoller ve yerel sanayi burjuvazilerini korumak suretiyle kırsal kesimlerdeki düşük gelir gruplarına mensup sosyal zümreleri ve vasıfsız işgücünü dışladıkları iddiası da Bretton Woods elitlerinin üçüncü dünyadaki "sessiz çoğunluğun" hislerine tercüman olma iddialarının bir belirtisi olarak algılanabilir. Ortodoks neoliberal politika ve stratejileri IMF ile birlikte son derece muhafazakâr biçimde geliştirip geliştirmekte olan ülkelerde hayata geçiren Dünya Bankası'nın süreç içinde kurumsal imajını onarmak ve etkin sosyoekonomik gruplar ile yerel ve uluslararası sivil toplum örgütleriyle sağlıklı ilişkiler kurabilmek adına sosyal adalet ve fakirliğin azaltılması temaları üzerinden sistemli bir "*paradigma onarımı*" süreci başlatması dikkat çekicidir. Yalnız neoliberal ideolojik muhafazakârlığa eklenen bu sosyal hassasiyet imajının kalkınmada devlet kurumları ve siyasi liderliğin stratejik önderlik yapmalarını savunan çevreleri tekeli sermaye, merkeziyetçi bürokrasi ve organize işgücü aristokrasisinin grupsal çıkarlarını savunan olumsuz bir pozisyona itmek gibi siyaseten kullanışlı bir yan amacının bulunduğu da unutulmamalıdır.³⁶

Küresel ekonomi politikteki reel eğilimler açısından ise gerek Japonya'nın gerekse Kore ve diğer "Asya Kaplanları"nın 1970'lerden itibaren proaktif siyasi ve bürokratik stratejik koordinasyon eşliğinde başardıkları hızlı kalkınma ve yapısal dönüşüm projelerinin görece başarısız neoliberal örneklerin oluşturduğu hayal kırıklığı karşısında Bretton Woods kuruluşlarını bir söylem değişimine zorlamış oldukları da net biçimde görülmektedir. Bu bağlamda geliştirmekte olan ülkelere yönelik kalkınma söyleminin formülasyonunda "*devlete karşı piyasa*" sarkacındaki dengenin kökten piyasacı ortodoks neoliberal bir pozisyondan güçlü devlet kurumları ve siyasi aktörlerin yönetim kabiliyetlerini önemseyen daha nüanslı bir pozisyona kayması, 1990'lı yılların başlarında kuramsal düzlemde gerçekleşen en kritik gelişmelerden biridir. 1993 yılındaki "*Asya Mucizesi*" adlı raporla başlayıp 1997'deki *Dünya Kalkınma Raporu* ile tamamlanan süreçte devletin ekonomik alandaki varlığını ve etkinliğini kategorik olarak silmeyi amaçlayan Washington

³³ Cammack (2000: 164).

³⁴ Bkz. Killick (1995: 320).

³⁵ Ampirik veriler tam tersini gösterse de 1990'lı yıllarda yayımlanan raporlar ısrarlı bir biçimde piyasa-dostu politikaların sosyal adaleti iyileştirip dağılım eşitsizliklerini giderdiklerini, özellikle de kırsal bölgelerdeki düşük gelirli gruplar ile organize olmamış işgücü kesimlerinin çıkarlarını kentsel imtiyaz sahibi güçlü sosyal gruplara karşı korudukları fikrini işleyerek bir sosyal meşruiyet tabanı oluşturmaya çabaladılar. "*Kentsel imtiyaz*" kavramı hakkında genel bir çalışma için bkz. Lipton (1977) ve Bates (1981); kavramın eleştirel bir değerlendirmesi için ise bkz. Byres (1979).

³⁶ Chang (1993).

uzlaşısı ile piyasa güçlerinin verimlilik ve rekabet güçlerini ortaya koyabilmeleri için güçlü siyasi ve bürokratik mekanizmaların kaçınılmaz olduklarını vurgulayan post-Washington uzlaşısı arasındaki “stratejik geçiş” in tamamlanmış olduğunu belirtmek yanlış olmaz.³⁷ Dönemin Dünya Bankası Başkanı James Wolfensohn’un “*etkin devlet*” kavramını kullanarak ifade ettiği siyasi mekanizma tasavvuru, sosyoekonomik kalkınma süreçleri için gerekli olan hukuki ve idari zemini hazırlayıp özel girişimi destekleyen, sosyal eşitsizlik kaynaklarını azaltan, ancak bütün bunları yaparken hassas piyasa dengelerini gözetilen bir siyasi modellemeyi yansıtmaktaydı. 1997 raporunun giriş bölümünde Wolfensohn aşağıdaki ifadeleriyle bu konudaki yaklaşımını son derece net bir biçimde ortaya koymaktadır:

“Kalkınma, özel girişimcilerin ve bireylerin serbest çabalarını destekleyip kolaylaştıran etkin ve güçlü bir devlet gerektirir... “Devlet destekli kalkınma”nın artık çıktığı bir gerçektir, ancak “devletsiz kalkınma” da tarihe karışmıştır”.³⁸

Ancak sonraki dönemde de Banka’nın baskın söyleminde sosyoekonomik kalkınma süreçlerine devlet kurumları ve kamusal aktörlerin yapabilecekleri olumlu katkılar piyasa güçlerinin daha etkin çalışabileceği çerçeve koşulların hazırlanması ile sınırlanıp bu nüanslı yaklaşımın ilham kaynağı olan Doğu Asya örneklerindeki “*stratejik liderlik*” nosyonuna prim verilmedi. 1997 yılında patlak veren ve klasik “*kalkınmacı devlet*” modellerinin çöküşünün bir zafer havası içinde ilan edilmesine zemin hazırlayan Asya Krizi’nin olumsuz etkisiyle siyasi ve bürokratik aktörlerin stratejik makroekonomik yönetim, kalkınma süreçlerinin planlanması, ya da küresel rekabet gücünün artırılması konularında olumlu roller oynayabileceklerine dair görüşlerin seslendirilmesi iyice zorlaştı. Bu konulardaki ideolojik muhafazakârlıkları tescil edilmiş bulunan Bretton Woods kuruluşları da söylem düzeyindeki hafif adaptasyona rağmen istikrar ve yapısal uyum programları yoluyla gelişmekte olan ülkelerde uyguladıkları politikaların tasarımı, uygulama araçları, ya da temel öncelikleri noktasında herhangi bir değişikliğe gitmeğe gerek görmediler.

Dünya Bankası önderliğinde evrensel geçerliliği olan bir “*kapsamlı kalkınma çerçevesi*” ve bunu besleyen bir entelektüel/akademik küresel kalkınma paradigması oluşturma projesinin en önemli unsurlarından birinin şeffaf, hesap verebilir, piyasa dostu ve görece demokratik-özgürlükçü bir yönetim modelini işaret eden “*iyi yönetim*” (*good governance*) söyleminin bilinçli bir şekilde ön plana çıkarılması olduğunu belirtmek yanlış olmaz. Soğuk Savaş döneminde Bretton Woods kuruluşlarının Amerikan dış politika ve jeostratejik önceliklerinin de etkisiyle pek çok otoriter rejimi finansal olarak destekledikleri yolunda uluslararası kamuoyunda yükselen yaygın eleştiriler göz önünde bulundurularak 1990’larda şekillendirilen yeni kalkınma yaklaşımında fakirliğin azaltılması yanında iyi yönetim önceliği de kuvvetle vurgulanmaya başlandı. Bu doğrultuda istikrar ve yapısal uyum programları bünyesinde IMF ve Dünya Bankası tarafından şekillendirilen kredilendirme düzenlemelerinde öne sürülen koşulların tedricen artan bir biçimde iyi yönetim ve demokratikleşme konularını da kapsayacak şekilde tasarlanması genel bir eğilim olarak belirdi. Kuramsal olarak makroekonomik

³⁷ Gill (1998).

³⁸ Dünya Bankası (1997: iii).

yönetim ve kalkınma konularındaki kilit karar alma süreçlerinin siyasi baskılardan arındırıldığı “apolitik” bir ekonomi politik anlayışı benimseyen Bretton Woods kuruluşlarının objektif değerlendirmeleri zorlayan ve siyasi kriterleri ağır basan bir yönetim perspektifini benimsemesi inandırıcı görünmese de, Dünya Bankası bu alanda sistematik bir yayın ve kamuoyu oluşturma girişimi başlattı.

Başlangıçta kapsamlı bir tanımlaması ortaya konmayan, hatta Soğuk Savaş’ın son yıllarında Batı kampına katılan ülkelerin demokrasiye yaklaşan tutumlarını işaret edecek bir rumuz olarak kullanılan “iyi yönetim” kriterinin meşruiyeti, demokratik yollarla yönetilmeyen rejimlerde sivil toplumun ve karar alma konumundaki kamu otoritelerini dengeleyecek alternatif güç odaklarının eksikliğinin siyasetin kişisel çıkar ve patronaj ilişkilerine kilitlenmesi sonucu hesap verebilirlik imkânlarının kaybolmasına yol açtığı savıyla sağlanmaya çalışıldı.³⁹ Daha ziyade teknik ağırlıklı bir tonda ifade edilen bu yönetim yaklaşımında kamu sektörü kaynaklarının etkin ve dürüst biçimde kullanılmasına dayalı bir “kalkınma süreçleri yönetimi” anlayışı öne çıkarılıyor;⁴⁰ ancak insan hakları ile temel hak ve özgürlükler gibi demokratikleşmenin içini dolduracak sosyopolitik faktörlerin görünür yansımalarından pek söz edilmiyordu. Nihayet 2002 *Dünya Kalkınma Raporu*’nda kapsamlı sayılabilecek bir “iyi yönetim” tanımına ulaşıldığı görüldü:

Piyasaları destekleyen kurumların çoğu kamu otoriteleri tarafından oluşturulur. Bu kurumsal desteklerin sağlanması sıklıkla “iyi yönetim” olarak adlandırılmaktadır. İyi yönetim bununla birlikte piyasa ilişkilerinin temel unsuru olan mülkiyet haklarının oluşturulması ve korunmasını... piyasa mekanizması ile birlikte çalışarak rekabet şartlarını iyileştirecek bir denetim rejimini, ...istikrarlı büyümeyi sağlayacak makroekonomik politikaları... ve politika meşruiyeti ile kurumsal yapıların prestijini zedeleyen rüşvet ve kokuşmuşluğun önüne geçilmesini içerir.⁴¹

Sonuç: Kalkınmanın Ekonomi Politikası ve Küresel Paradigma Kaymaları

Buraya kadar aktarıldığı üzere, Bretton Woods kurumsal mimarisi içinde kalkınma sorunları ile ilgilenecek başlıca organ olarak tasarlanan Dünya Bankası yarım asrı aşan ömrü süresince Marshall Planı ile Avrupa’nın yeniden yapılandırılmasından dekolonizasyon sürecindeki ülkelerin kalkınma çerçevelerinin belirlenmesine; tarıma dayalı sanayileşme modellerinin gelişmekte olan ülkelere dayatılmasından ithal ikameci sanayileşme stratejilerine geçişe; uluslararası borç krizine girsin ya da girmesin çevre piyasaların küresel sermayenin etkilerine açılmasından “fakirlikle mücadele” ve “iyi yönetim” savunuculuğuna uzanan oldukça ilginç ve keskin söylem/pratik kaymaları yaşamıştır. Bu süreçte küresel kalkınma paradigmasının odağında bulunan Banka başat akademik yaklaşımlar, konjoktürel siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeler ile başlıca destekçisi olan ABD’nin küresel ekonomi politik öncelikleri doğrultusunda derin zikzaklar yapmış; 1950 ve 60’larda daha müdahaleci, 1970’lerden itibaren görece sosyal adaletçi, 1980’lerde radikal derecede neoliberal, 1990’ların ortalarından itibaren ise sosyal

³⁹ Dünya Bankası (1989: 61).

⁴⁰ Dünya Bankası (1992); (1994).

⁴¹ Dünya Bankası (2002: 99).

adalet dozu nispeten arttırılan rafine neoliberal söylemlerin başlıca savunucusu olmuştur. Gerek eklektik personel politikası gerekse kalkınma projelerine sektörel bazda müdahil olmasından dolayı gelişmekte olan dünyadaki siyasi ve sosyoekonomik kesimler ile diğer Bretton Woods kuruluşlarına göre doğrudan ilişki kurabilme imkânı daha fazla olan Banka'nın Anglo-Sakson akademyasındaki ortodoks yaklaşımlar ile ABD'nin küresel stratejik önceliklerini birebir yansıtan bir tavır sergilemesi bu süreç boyunca çevre ülkeleri ve toplumları nezdinde ciddi bir itibar ve kredibilite açığının doğmasını da tetiklemiştir.

Genel bir yorum olarak, Bretton Woods kuruluşları ve özellikle de Dünya Bankası'nın küresel kalkınma paradigması ile bu paradigmayı oluşturan genel felsefi/entelektüel birikimden beslenmesi öngörülen somut politika önermelerini siyasi etkilerden tamamen soyutlanmış (*apolitik*) teknik ve doğruluğu tartışılmaz evrensel gerçeklikler olarak yansıtmaya gayretlerine rağmen, kalkınma süreçlerinin özleri itibarıyla siyasi süreçler oldukları hiçbir zaman unutulmamalıdır. Verili kaynakların farklı şekillerde organize edilip harekete geçirilmesi, kullanılması ve bölüşümü ile ilgili süreçlerin bu süreçlerin yönetimi ve gidişatını etkilemeye çalışan farklı çıkar grupları arasında anlaşmazlık ve çatışmaları tetiklemesi ise kaçınılmazdır. İşte tam da bu sebeple sosyoekonomik kalkınma ve yapısal dönüşüm süreçlerinin etkin yönetimi dünyanın her yerinde siyasi aktörler tarafından bu süreçlerin sonucunda görece kârlı ve zararlı çıkması muhtemel olan sosyal gruplarla yoğun ve sistematik iletişim ağları kurulmasını ve farklı sosyal talepler arasında uzlaşma imkânlarını arayacak yenilikçi “çatışma çözümü” ve “koalisyon inşası” stratejilerinin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

“İyi yönetim” kavramının işaret etmesi gereken bu faktör ise standart evrensel reçetelere indirgenemeyecek kadar yerel ve değişken bir karakter göstererek tarihi, kültürel ve sosyal normların devreye gireceği dinamik bir yönetim kabiliyetini gerekli kılar. Belirli kalkınma ve dönüşüm vizyonları etrafında oluşmuş siyasi oluşumları, seçim işbirliklerini, çıkar ve baskı grupları ile siyasi hareketler arasında “kazan-kazan” prensibine dayalı ittifak ve karşı ittifakları, uluslararası düzeydeki özel ve kamusal aktörlerin etkilerini de kapsayan bu alan farklı siyasi, jeostratejik, sosyoekonomik ve jeokültürel dengeleri yansıtan ulusal ve bölgesel tecrübeler açısından farklılıklar gösterebilir. Bu gerçek ise, neoliberal küresel kalkınma paradigmasının ve bu paradigmada kökleşmiş yönetim tarzının piyasa-ideolojik evrensellik iddialarına rağmen kesinlikle nüfuz edemeyeceği geniş bir “*siyasi*” kalkınma alanının varlığına işaret etmektedir. Apolitik bir ekonomi politik yaklaşımını savunan Bretton Woods kuruluşlarının pek çok gelişmekte olan ülkede geçmiş dönemlerde ekonomiye müdahalecilik ve kötü yönetimle suçladıkları siyasi lider ve kadrolara paradoksal biçimde yeni dönemin “reformcu kadroları” olarak sarılmak durumunda kalmaları bu durumun en açık göstergesidir.

Son olarak, sanayileşmiş yerleşik demokrasiler ile kalkınma ve demokratikleşme süreçlerini birlikte yürüten çevre ülkelerinde kalkınma süreçlerinin “*stratejik siyasi yönetim*” açısından göze çarpan radikal bir farklılığa da dikkat çekmek yerinde olacaktır. Küresel ekonomi politiğin merkezindeki ülkelerde kurumsal yapılar ve çıkar grupları arasındaki ilişkileri düzenleyen legal altyapı ile temayüller tarihsel tecrübelerden süzülüp yerleşmiş oldukları için sosyoekonomik politika değişiklikleri gelir ve kaynak dağıtım süreçlerinde ancak sınırlı değişikliklere yol açabilmektedirler. Buna karşın sosyal sınıflar arasında gelir

adaletsizlikleri ile birlikte ekonomik çıkar çatışmalarının siyasi etkilere çok daha açık olduğu, legal/kurumsal altyapıların köklü tarihsel tecrübeler sayesinde yaygın kabul gören temayüller haline gelemediği ve demokratik/uzlaşmacı çatışma çözümü geleneğinin henüz yerleşmediği gelişmekte olan dünyada ise genel kalkınma stratejisinin yönünü ve temel önceliklerini değiştirecek kritik kararlar önemli sosyopolitik grupların varlığını doğrudan tehdit edebilmektedirler.⁴² Kazananın çok kazanacağı, kaybedenin ise çok kaybedeceği bir ortamda kaynak dağıtımı ve bölüşüm çatışmalarının keskinleşmesi, gelişmekte olan ülkelerde küresel sistemin merkezine göre çok daha dinamik, vizyoner, yenilikçi, farklı durumlara kolaylıkla adapte olabilen, ikna kabiliyeti ve güvenilirliği yüksek, çatışma çözümünde etkin siyasi ve stratejik liderlikleri kaçınılmaz kılmaktadır.

KAYNAKLAR

- **Albert, M.** (1993) *Capitalism Against Capitalism*, Londra: Whurr.
- **Amsden, A. H.** (1989) *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*. Oxford: Oxford University Press.
- __ (1997) "Editorial: Bringing Production Back in: Understanding Government's Economic Role in Late Industrialization", *World Development*, cilt:25, no:4, ss.469-480.
- **Balassa, B.** (1978) "Exports and Economic Growth: Further Evidence", *Journal of Development Economics*, cilt:5, ss. 181-189.
- __ (1982) *Development Strategies in Semi-Industrial Economies*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- **Bates, R.** (1981) *Markets and States in Tropical Africa*, Berkeley: University of California Press.
- **Bauer, P. T.** (1981) *Equality, the Third World and Economic Delusion*, Londra: Weidenfeld Nicolson.
- __ (1984) "Remembrance of Studies Past: Retracing First Steps" Meier, G. ve Seers, D. (der.) *Pioneers in Development* içinde, Oxford: Oxford University Press.
- **Berger, S.** ve **Dore, R.** (1996) *Global Capitalism and National Diversity*, Cambridge: MIT Press.
- **Bhagwati, J. N.** (1978) *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Anatomy and Consequences of Exchange Control Regimes*, Cambridge Mass: Ballinger.
- **Burkett, P.** (1991) "Poverty Crisis in the Third World: The Contradictions of World Bank Policy", *International Journal of Health Services*, cilt:21, no:3, ss.471-79.
- **Byres, T.** (1979) "Of Neo-Populist Pipe-Dreams: Daedalus in the Third World and the Myth of the Urban Bias", *Journal of Peasant Studies*, cilt:2, no:4, ss.121-39.
- **Cammack, P.** (1997) *Capitalism and Democracy in the Third World*, Londra: Leicester University Press.
- __ (2000) "Neoliberalism, the World Bank and the New Politics of Development" Kothari, U. ve Minogue, M. (der.) *Development Theory and Practice: Critical*

---

⁴² Leftwich (1993: 103).

Perspectives içinde, Basingstoke: Palgrave.

- **Cardoso, F.H. ve Faletto, E.** (1979) *Dependency and Development in Latin America*, Berkeley: University of California Press.
- **Chang H. J.** (1993) "The Political Economy of Industrial Policy in Korea", *Cambridge Journal of Economics*, cilt:16, no:2, ss.71-95.
- __ (1994) *The Political Economy of Industrial Policy*, London: Macmillan.
- **Chenery, H. B.** (1974) *Redistribution with Growth*, Oxford: Oxford University Press.
- **Clements, P.** (1993) "An Approach to Poverty Alleviation for Large International Development Agencies", *World Development*, cilt: 21, no:10, ss.1633-1646.
- **Colclough, C. ve Manor, J.** (2000) *States or Markets: Neoliberalism and the Development Policy Debate*, Oxford: Clarendon.
- **Crouch, C. ve Streek, W.** (1997) *Political Economy of Modern Capitalism*, London: Sage.
- **Dünya Bankası** (1989) *Sub-Saharan Africa: from Crisis to Sustainable Growth*, Washington DC: Dünya Bankası.
- __ (1992) *Governance and Development*, Washington DC: Dünya Bankası.
- __ (1994) *Governance: The World Bank's Experience*, Washington DC: Dünya Bankası.
- __ (1997) *World Development Report 1997: The State in a Changing World*, New York: Oxford University Press.
- __ (2002) *World Development Report 2002: Building Institutions for Markets*, New York: Oxford University Press.
- **Emmerij, L. A.** (1995) "A Critical Review of the World Bank's Approach to Social Sector Lending and Poverty Alleviation", UNCTAD, *International Monetary and Financial Issues for the 1990s* içinde, New York: Birleşmiş Milletler.
- **Evans, P.** (1979) *Dependent Development: The Alliance of Multinational, State and Local Capital in Brazil*, Princeton NJ: Princeton University Press.
- __ (1995) *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, Princeton NJ: Princeton University Press.
- **Gereffi, G.** (1990) *Manufacturing Miracles: Paths of Industrialization in Latin America and East Asia*, Princeton, N.J: Princeton University Press.
- __ (1992) New Realities of Industrial Development in East Asia and Latin America: Global, Regional and National Trends, Appelbaum ve Henderson (der.) *States and Development in the Asian Pacific Rim* içinde, Londra: Sage.
- **Gibbon, P.** (1992) "The World Bank and African Poverty, 1973-91", *Journal of Modern African Studies*, cilt:30, no:2, ss.193-220.
- **Gill, S.** (1994) "Knowledge, Politics and Neo-Liberal Political Economy", Stubbs, R. ve Underhill, G. R. (der.) *Political Economy and the Changing Global Order* içinde, Londra: Macmillan.
- __ (1998) "New Constitutionalism, Democratization and Global Political Economy", *Pacific Review*, cilt: 10, no:1, ss.23-38.
- **Henderson, J.** (1989) *The Globalization of High Technology Production: Society, Space and Semiconductors in the Restructuring of the Modern World*, London: Routledge.
- **Hirschman, A.** (1981) "The Rise and Fall of Development Economics", *Essays in*

Trespassing içinde, Cambridge: Cambridge University Press.

- **Katzenstein, P.** (1985) *Small States in World Markets: Industrial Policy in Europe*, Ithaca; London: Cornell University Press.
- **Kahler, M.** (1990) "Orthodoxy and its Alternatives: Explaining Approaches to Stabilization and Adjustment", Nelson, J. (der.) *The Politics of Economic Adjustment in Developing Nations* içinde, Princeton: Princeton University Press.
- **Keyder, Ç.** (1989) *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim.
- **Killick, T.** (1991) *A Reaction Too Far*, Londra: Overseas Development Institute.
- __ (1995) "Structural Adjustment and Poverty Alleviation: An Interpretative Survey", *Development and Change*, cilt:26, no:2, ss.305-31.
- **Krueger, A.** (1974) "The Political Economy of Rent-Seeking Society", *American Economic Review*, cilt:64, no:3, ss.291-303.
- **Lal, D.** (1983) *The Poverty of Development Economics*, Londra: Institute of Economic Affairs.
- **Leftwich, A.** (1993) *States of Development: On the Primacy of Politics in Development*, Cambridge: Polity.
- **Leys, C.** (1996) *The Rise and Fall of Development Theory*, Oxford: James Currey.
- **Lipietz, A.** (1984) "How Monetarism Choked Third World Industrialization", *New Left Review*, cilt:145.
- **Lipton, M.** (1977) *Why Poor People Stay Poor: A Study of Urban Bias in World Development*, London: Temple Smith.
- **Little, I. M. D.** (1982) *Economic Development: Theory, Policy and International Relations*, New York: Basic Books.
- **Manor, J.** (2000) "Politics and the Neo-Liberals", Colclough, C. ve Manor, J. (der.) *States or Markets? Neo-Liberalism and the Development Policy Debate* içinde, Oxford: Clarendon Press.
- **McEwan, A.** (1987) "Imperial Decline and International Disorder: An Illustration from the Debt Crisis", URPE, *The Imperiled Economy* içinde, New York: URPE.
- **Myrdal, G.** (1957) *Economic Theory and the Underdeveloped Regions*, Londra: Duckworth.
- **Polanyi, K.** (1957) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston: Beacon Press.
- **Prebisch, R.** (1950) *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*, New York: United Nations.
- **Preston, P.W.** (1982) *Theories of Development*, London: Routledge.
- __ (2000) *Development Theory: An Introduction*, Oxford: Blackwell.
- **Rodrik, D.** (1996) "Understanding Economic Policy Reform", *Journal of Economic Literature*, cilt 34, Mart, ss.9-41.
- **Rosenstein-Rodan, P.** (1943) "Problems of Industrialization in Eastern and South-Eastern Europe", *Economic Journal*, cilt: 53, Eylül 1943.
- **Ruggie, J. G.** (1982) "International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order", *International Organization*, cilt:36.
- **Schumpeter, J. A.** (1970) *Capitalism, Socialism and Democracy*, London: Unwin.
- **Sen, A. K.** (1981) "Public Action and the Quality of Life in Developing Countries", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, cilt:43, ss.287-319.

- **Şenses, F.** (1984) "Development Economics at a Crossroad", *METU Studies in Development*, cilt:11, no:1/2, ss.109-50.
- ___ (1996) "Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme: Nereden Nereye?", Şenses, F. (der.)
- *Kalkınma İktisadı, Yükselişi ve Gerilemesi* içinde, İstanbul: İletişim, ss.92-128.
- **Singer, H.** (1950) "Distribution of Gains between Investing and Borrowing Countries", *American Economic Review*, cilt: 40, ss.473-85.
- **Taylor, L.** (1997) "Editorial: The Reviva of the Liberal Creed: The IMF and the World Bank in a Globalized Economy", *World Development*, cilt:25, no:2, ss.145-152.
- **Thomas, C. Y.** (1993) "Lessons from Experience: Structural Adjustment and Poverty in Guyana", *Social and Economic Studies*, cilt:42, no:4, ss.133-84.
- **Tinbergen, J.** (1958) *The Design of Development*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- **Toye, J.** (1987) *Dilemmas of Development*, Oxford: Blackwell.
- **Ünay, S.** (2003) Exploring Turkey's Trajectory Towards Global Capitalism: On the Golden Road to Prosperity, or the Tightrope to Semi-Peripheral Incorporation?", Kohler, G. ve Chaves, E. J. (der.) *Globalization: Critical Perspectives* içinde, New York: Nova Science Publishers.
- **Wade, R.** (1990) *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- **Wolff, P.** (1987) *Stabilization Policy and Structural Adjustment Policy in Turkey, 1980-85: The Role of the IMF and the World Bank in an Externally Supported Adjustment Process*, Berlin: German Development Institute.
- **Zysman, J.** (1983) *Governments, Markets and Growth: Financial Systems and the Politics of Industrial Change*, Oxford: Martin Robertson.